

KISS FARKAS GÁBOR

Kovács Sándor Iván (1937–2019) halálára

Kovács Sándor Iván (a szakmában mindenkinek: KSI) 2019. december 9-én hunyt el budapesti otthonában. 1937. február 22-én született Esztáron, Biharban, de gyermekkorát már a Nagykunságban töltötte. Emlékezésében is megörökítette, de anekdotaként sokszor a hallgatók elé is példaként állította azt a történetet, miszerint „regényt” író fiúcska voltam. Az én regényem krétával készült, és általában ötven-hatvan méternyi volt: akkori lakóházunk, a Mezőtúr és Pusztapó közötti vasúti őrház előtt írogattam a sínre, és mindennap újra kellett teremtenem, mert a csattogó vonatok menetrendi pontossággal eltörölték.” Gimnáziumi tanulmányait Mezőtúron végezte, a már államosított Szegedi Kis István Református Gimnáziumban, innen került a Szegedi Tudományegyetem magyar–olasz szakára, ahol Koltay-Kastner Jenő volt tanára. Első tanulmányait még Kovács Sándor néven közölte, majd a hatvanas évek kezdetétől Kovács Sándor Iván néven publikált. Kezdetől fogva egyszerre érdekelte a régiség literatúrája mellett a kortárs irodalom is: első tanulmányát a *Filológiai Közlöny* hozta le Dante és Szepesi Csombor Márton kapcsolatáról 1959-ben, de egyúttal 1961-től már a *Kortárs* kritikai rovatának is állandó szerzője volt. A hatvanas-hetvenes évek egyik legjelentősebb irodalmi fórumát, a *Kortárst* felelős szerkesztőként, majd főszerkesztőként irányította 1971–1982 között, de ezzel párhuzamosan 1960-tól a JATE Irodalomtörténeti Intézetében, majd 1971-től az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén is tanított. Nagydoktori dolgozatának, *A lírikus Zrínyinek* megvédése után (1984, megjelent: 1985) 1986-tól lett egyetemi tanár, majd 1994 és 2002 között tanszékvezető egyetemi tanár a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéken. Ezt követően kutatói és szerkesztői, könyv- és folyóiratkiadói szenvedélye teljes mértékben egybefonódott: Klaniczay Tiborral együtt teremtettk meg a modern Zrínyi-kutásokat az 1980-as években, amelyek eredményeit előbb a *Zrínyi-dolgozatokban* (6 kötet, 1984–1989) és a Zrínyi Kiadónál megjelenő Zrínyi Könyvtár köteteiben, majd pedig az általa alapított, és visszavonulásáig, 2007-ig általa irányított *Irodalomismeret* című folyóiratban tette közzé. Állhatatos tudományszervező és emellett kiváló előadó volt: évtizedeken keresztül szervezte a középiskolai magyartanárok továbbképzését és Zrínyi-konferenciák sorozatát, ahol előadásain mindig telt ház volt, ahogy az egyetemi kurzusain is. 1985-től a Magyar Irodalomtörténeti Társaság

főtitkára lett, majd 1990-től elnöke. 1973-ban József Attila-díjat kapott, 1992-ben Déry Tibor-jutalomban részesült.

Egyik nagy szenvedélye a szerkesztés volt: kritizálni, összeszerkeszteni, megnyesegetni, kiegészíteni, átírni mások írásait (de a sajátjaival szemben is ugyanilyen kritikus volt, és ugyanilyen kritikára kérte olvasóit!), és a nyomdai kefelevonat mellett állva az utolsó pillanatig végigkísérni a kinyomtatandó kéziratot. A kiadói szenvedélyt szó szerint érzelmi indulatként kell érteni: keze alatt margó nem maradt tisztán, lendületes kézvonásokkal törölt és adott hozzá a szöveghez, kézírását, felkiáltójeleit jól ismerte és olvasta minden vele együtt dolgozó nyomdász. A nyelvhelyességi hibákat, magyartalan fogalmazást nem csak képtelenesen expungálta, tűzte tollhegyre, hanem gyakran fizikai erőszakot is alkalmazott azokkal a kéziratokkal szemben, amelyek véstettek a magyaros fogalmazás elvei ellen: ebben elvi szempontból legfőbb példaképnek azt a Horváth Jánost tekintette, aki bihariként földije is volt, és több tanulmányt írt a nyelvi magyartalanság ellen. KSI mindig keresett fórumot, ahol tanítványai írásait közölhette és szerkeszthette; a *Kortárs* után előbb a *Zrínyi-dolgozatok*, majd a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Tanári Tagozatának folyóirata, az *Irodalomismeret* szolgált erre a célra („Magyartanárra vagy? Folyóíratod az IRIS!”). Fáradtságot nem kímélve, nagy küzdelmekkel szerzett ezek megjelentetésére évről évre anyagi forrást, és a magyartanárok között szellemi műhelyt tudott létrehozni azáltal, hogy írásaikat közreadta, konferenciákat szervezett számukra. De erről – különösen a *Kortárs* élén végzett szerkesztői tevékenységéről – mások szóltak, és szólnak majd, akik közelében voltak ebben az időszakban.

Én másik fő szenvedélyéről, az oktatásról és kutatásról szeretnék részletesebben beszélni. Bár a szakmából betegsége miatt már 2005 táján visszavonult, sokan számon tartották, és kérdezték az ismerősöket, hogy van zuglói házában. Ennek oka pedig nem más, mint hogy aki valaha találkozott vagy beszélt vele, emlékezett rá és előadásaira, történeteire. Magyar szakos hallgatók generációi tudták, tudják Szegeden és Budapesten álmukból felkeltve azokat a Zrínyi-sorokat, hogy „Vas vármegye füstöt vetett, füstölög”, vagy „ha disznó túrná is ki az embert, csak ember legyen.” Minden félévben a Pesti Barnabás utca és a Múzeum körút előadóiban mennydörögtek a *Vitéz hadnagy* szavai, hogy a „Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek árnyékjai, az kik egyik világ szegletiről az másikra vitézséggel vezették a magyarokat, és egyik tengertől a másikig sok száz esztendeig csináltak kard élivel békeséges megtelepedést nekik, nem hadnak nekem alunnom, mikor kívánnám, sem henyélnem, ha akarnám is.” Oktatói-előadói tevékenysége, a személyes hatás gyakran színpadias elemekkel történő kifejtése mindig fő ambíciója maradt, még azokban az évtizedekben is, amikor a *Kortárs* szerkesztőjeként eltávolodott az egyetemi oktatástól. Emiatt aligha volt a 17. századi magyar irodalom kutatásának, és különösen a Zrínyi-kutatásnak több tanítványt nevelő iskolája az elmúlt fél évszázadban, mint KSI-é. A teljesség igénye nélkül, csak azokat említve, akiket szerkesztői tevékenységébe is bevont, és az egyetemi közegben maradtak, Jankovics József, P. Vásárhelyi Judit, Pintér Márta Zsuzsanna, Ács Pál, Bene Sándor, Orlovsky Géza,

Hausner Gábor, Borián Elréd, Nagy Levente, Laczházi Gyula neve mindenképp szerepel ezen a tablón, de a sort még sokáig lehetne folytatni.

Hivatásának tekintette, hogy a régiség irodalmát a jelen számára közvetítse: ennek legékesebb bizonyítéka a Weöres Sándor által összeállított *Három veréb hat szemmel* (1977) című antológia, amely a magyar költészet „rejtett értékeiből” hozott létre Kovács Sándor Iván irodalomtörténeti segítségével egy szuverén kánont. „A gyűjtemény elve a történetiség; esztétikája az értékmentés” (Tandori Dezső), és ugyanaz a nyelvi, stiláris, gondolati, nemzeti identitásbeli értékmentés lett az alapgondolata kétkötetes nagy antológiájának, a *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*nak (I. *Manierizmus és kora barokk*, II. *Barokk és késő-barokk rokokó*, 1998–2000). Irodalmi gondolkodásmódját meghatározta az az elgondolás, hogy a nyelvi megfogalmazás milyensége, minősége elsődleges az esztétikum létrejöttében. Ennek is köszönhető, hogy a nyelvi világnézetében hasonló barokk költészet lett kutatásának fő területe, és ott is elsősorban a stilárisan különleges szerzőket helyezte előtérbe – Zrínyinél a lírát, mellette Rimay rímboekait, Mikes szójátékait, vagy a későbarokk mesterkedők költészetét.

Talán a 21. század harmadik évtizedében érdemes felidézni és megörökíteni, hogyan zajlott egy egyetemi előadás a 20. század utolsó negyedében, még a digitális prezentációk korszaka előtt. Az előadó cédulákra jegyzetelte mondandóját, amelyek több évnnyi használat után, gyakran megsárgulva kerültek elő dobozokból, dossziékból az új félévben, és céduláról cédulára haladva, azokat sorban tartva, esetleg megszámozva mondta el előadásait. Ezeket persze át is lehetett csoportosítani, egy-két tucat cédulát áthelyezve egy másik előadásra, egy másik órára. A cédula kincs volt: nem csak a Magyar Tudományos Akadémia kézírattára őriz ilyen cédulasorozatok, hanem a visszavonuló kutatók át is szokták adni a kész cédulasoraikat az ifjabbaknak (e sorok írójánál is akad ilyen hagyaték). Kovács Sándor Iván irodalmi világnézetét legjobban talán a cédulái jellemezték. Nála nem fogalmi definíciók, modern terminológia, a tudományterület elméleti alapjai, vagy meghatározó kutatók nevei sorakoztak a cédulákon (bár Heinrich Wölfflinnel és Hauser Arnolddal azért kivételt tett!), hanem idézetek a szerzőtől, akiről épp az előadást tartotta. A hétköznapi megfogalmazástól, a nyelvi egyszerűségtől való elszakadás révén válhatott egy mondat, egy vers, vagy egy rímpár érdekessé arra, hogy elhangozzék az előadóteremben, és visszarepítse a hallgatóságot a 17–18. századba. A fent említett két neves manierizmus-, illetve barokk-kutató, Wölfflin és Hauser Arnold is azért lett fontos számára, mert a művészetet stiláris alapon korszakolhatónak vélték, és a stílust a legfontosabb rendszerező kategóriának tartották, amely révén virtuális genealógiák, és végső soron egy nagy történeti elbeszélés hozható létre a művészeti kánonból. Hauser Arnold (és a kevesebbet emlegetett Curtius) elmélete az „örök barokk”-ról¹ szintén kedves volt

1 Erről lásd Ács Pál, SZÉKELY Júlia, *Kovács Sándor Iván és a manierizmus*, Irodalomtörténet, 37(2006), 4. sz., 516–522.

számára, különösen a „mesterkedők”-kel, a 19. század nőköltőivel, vándorköltőivel, vagy a 20. századi magyar költészet metaforikusan sűrű nyelvű irányjaival (Nagy László, Juhász Ferenc) való foglalkozás során, azonban annak társadalomtörténeti elmélete, a polgárinak tekintett reneszánsz manierista felbomlása nem jelent meg írásaiban.

Irodalmi kánonja inkluzív volt, és mindig igyekezett újabb és újabb szerzőket felfedezni, velük gazdagítani a mai magyar nyelv irodalmiságát. Szeretett az ismeretlen, mások által még nem olvasott szövegek barokkos gazdagságában dúsítani: így tette az irodalomtörténeti kánon részévé a korábban lebecsült Balassa Bálintot (*Bújkálsz, s nyilván van szépséged...*), Listhius Lászlót, Fráter Istvánt, az utazási irodalmat, Kiss István *Jeruzsálemi utazását*, és a 18. századi kismestereket, Csenkeszfai Poóts Andrást, a „trágyadombi Baudelaire-t”, vagy (Rím-)Kováts Józsefet. A stiláris kritika lényege, hogy az irodalom és művészet kutatója abban a pozícióban érezze magát, hogy el tudja választani az ocsút a bűzától, a jó verset a rossztól. Ehhez a szaktudáshoz elsősorban hatalmas memoriter-jellegű szövegismeret szükséges: Kovács Sándor Iván gyakran idézte fel gyerekkori irodalmi iskolázását, amelynek része volt Endrődi Sándor antológiájának, *A magyar irodalom kincsházának* „kordéra”, fejből megtanulása. Fájó, hogy cserbenhagyta élete végén ez a különleges nyelvi emlékezőtehetség, amely lehetővé tette számára, hogy felismerje Faludi vagy Gyöngyösi Zrínyi-imitációit.

Amíg tehetette, egy pillanatra nem alhatott, egy percre nem nyugodott ő sem. Most az „irigy idő” nem hagyta neki, hogy megérje szeretett Zrínyije születésének négy századik évfordulóját. Isten, mikor a szigeti Zrínyi sorsát mérlegeli az eposz elején, ezzel vigasztalja a szolgája halála miatt búslakodó angyalokat:

Ostorom szolgámra nem tiltom hogy szálllyon,
Melynek nem kel törődny semmit halálón,
Akarom néki könnyebségére szálllyon,
Es lelkének hüvösülésére álllyon.

A „refrigerium animi”, a „lélek hüvösülése”, amit a szigeti Zrínyinek ígér az eposzban Isten, remélhetőleg neki is osztályrésze lesz immár.